

מצוות תפילין - הגדרתה וטעמה

דביר במברגר

- א. מבוא
- ב. למי נועדו התפילין
- ג. מטרת היות התפילין על האדם
- ד. חובת הקשירה
- ה. סיכום

א. מבוא

מצוות התפילין היא מן המצוות הבסיסיות ביותר בחייו של היהודי, והוא זוכה להיפגש בה מידי יום ביומו. רבים מאחינו בית ישראל הרחוקים מתורה וממצוות, מקפידים דווקא על מצווה יקרה זו. מה ייחודיותה של הנחת התפילין? ומה היא מבטאת? להלן ננסה לתת תשובה לשאלות אלו, דרך גדר היסודי של הנחת התפילין.

ראשית, נדון בשאלה למי נועדו התפילין – האם לאדם עצמו, או שמה כהיכר לסביבה, להראות ש"שם ה' נקרא עליך". לאחר מכן, נעמיק בשיטה הסוברת שמטרת התפילין היא לאדם עצמו – נדון במטרת התפילין לאדם עצמו, ובשאלה האם ישנה חובה עצמאית בקשירת התפילין.

ב. למי נועדו התפילין

ב.1. שיטת התוספות והרא"ש

ב.1.א. כיסוי התפילין

נפתח בשאלה שדנו בה הראשונים, והיא שאלת כיסוי התפילין. ביחס לתפילין של ראש, נאמר בגמרא:

וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. תניא, ר"א הגדול אומר:
אלו תפילין שבראש.

(מנחות לה, ב)

---

* במאמר זה, הפניה סתמית לגמרא מפנה למסכת מנחות, הפניה סתמית לרמב"ם מפנה להלכות תפילין, הפניה סתמית לשולחן ערוך לחלק אורח חיים.

מכאן עולה שיש חובה שִׁיָּאָו התפילין שבראש. פשטות הדברים מורה לכאורה שהדברים מוסבים על התפילין עצמן – יש צורך שהתפילין יהיו מגולות, וכן כתבו התוספות (ד"ה אלו) והרא"ש (תפילין יב)¹.

מאידך, הגמרא דנה לגבי מיקום הנחת תפילין של יד, כאשר אחד המקורות שהיא מביאה הוא: "והיה לך לאות, לך לאות - ולא לאחרים לאות" (לז, ב), ומכך הסיקה שיש להניח את התפילין בגובה שביד ("בשר התפוח שבעצם" – שולחן ערוך כז, א). הגמרא ממשיכה ואומרת שתפיליו של רב אשי היו מגולות, והוא הסביר – "במקום לך לאות איתמר". כלומר, "לך לאות" מגדיר את מקום ההנחה, ולא קובע שיש צורך שהתפילין יהיו מכוסות. אמנם, נראה שעדיין רעיון הדין נשאר, וזו המשמעות של "במקום לך לאות איתמר" – גם אם לא צריך לכסות ממש, עצם המיקום הוא מקום יותר מוצנע. דבר זה מוכרח בדברי התרומה (ריב): "טוב לכסות התפילין של יד כשהן בזרוע כיון שהכתוב הקפיד להניחן במקום לך לאות".

נמצא אם כן שיש להבחין בין תפילין של יד לבין תפילין של ראש. תפילין של ראש נועדו להיות מגולות, כי בהן רואים כל עמי הארץ "כי שם ה' נקרא עליך". לעומת זאת, תפילין של יד מונחות במקום מוצנע, ואף ייתכן שלכתחילה יש לכסותן, כדברי התרומה².

ב.1.ב. חציצה בתפילין

סוגיה נוספת בה ניתן להעמיק ביעוד התפילין לפי שיטות אלו היא סוגיית חציצה. במשנה במגילה (כד, ב) נאמר שאם שם את תפיליו על בית יד של לבושו "הרי זה דרך חיצונים". בצורה דומה, הדברים עולים בגמרא בערכין (ג, ב; וכן זבחים יט, ב), הדנה בחיוב כהנים בתפילין:

הכל חייבין בתפילין, כהנים לויים וישראלים. פשיטא! כהנים איצטריך ליה, סד"א: הואיל וכתביב וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עינך, כל דאיתיה במצוה דיד איתיה במצוה דראש, והני כהנים הואיל וליתנהו במצוה דיד, דכתיב: ילבש על בשרו - שלא יהא דבר חוצץ בינו ובין בשרו, אימא במצוה דראש נמי לא ליחייבו, קמ"ל דלא מעכבי אהדדי, כדתנן: תפלה של יד אינה מעכבת של ראש, ושל ראש אינה מעכבת של יד. ומאי שנא דיד? דכתיב: ילבש על בשרו, ראש נמי כתיב: ושמת המצנפת על ראשו! תנא: שערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח תפילין.

1. להלן נראה את דברי רש"י, שהסביר את הסוגיה אחרת.
2. פער זה שבין תפילין של יד לתפילין של ראש, לפיו על תפילין שבראש נאמר "כי שם ה' נקרא עליך", לעומת תפילין של יד שצריכות להיות מכוסות, בא לידי ביטוי בדברי הגמרא (גיטין נח, א) שתפילין של ראש גדולות פי שלוש מתפילין של יד.

עולה מכאן שהן תפילין של יד והן תפילין של ראש צריכות להיות מונחות דווקא על הבשר עצמו – לכן אי אפשר להניח תפילין של יד על בגדי הכהונה, ובמקביל אי אפשר היה להניח תפילין שבראש, אלמלא השיער שהיה יוצא בין ציץ למצנפת. הסביר הרא"ש (שו"ת הרא"ש ג, ד), שהדבר נלמד מדרשה העומדת לעצמה: "לאות על ידכה - שלא יהא דבר חוצץ בינו לידו"³.

דין זה, מעורר אותנו לכך שגם בתפילין של ראש יש דין שנועד לאדם עצמו ולא לעולם בלבד. לשם כך התפילין צריכות להיות על האדם ללא חציצה – הן נועדו בשבילו. אמנם, נראה שהיה מקום לדחות לימוד זה – ייתכן שהדין הוא "כי שם ה' נקרא עליך", וצריך שהתפילין יהיו "עליך" – התפילין צריכות להיות על האדם עצמו. אולם, מהדין של ברכות התפילין נראה שאפשר להוכיח כדברינו, שיש בתפילין דין הנוגע גם לאדם עצמו.

ב.ג.1. ברכות התפילין

כידוע, נחלקו הראשונים בשאלה האם יש לברך שתי ברכות על כל הנחה של תפילין – ברכת "להניח" וברכת "על", או שמא יש לברך ברכה אחת בלבד – ברכת "להניח". התוספות (מנחות לו, א ד"ה לא; ברכות ס, ב ד"ה אשר ועוד) נקטו שיש לברך שתי ברכות, כאשר במקרה בו האדם שח בין תפילה לתפילה, הוא מברך שתי ברכות על התפילין שבראש. בהסבר חילוק הלשונות בברכה, אמר ר"י⁴:

על של ראש שהיא גמר מצוה ועיקר דיש בה ד' בתים ושי"ן מברך על מצות
אבל סח חוזר ומברך שתיים על של ראש.

(תוספות ברכות ס, ב ד"ה אשר)

3. להלן נראה את דברי רש"י והרשב"א, שהסבירו את הסוגיה אחרת, ולשיטתם יש יסוד אחר בהגדרת המצווה.

4. אמנם, בתוספות לפנינו הדברים מובאים בשם ר"ת, אבל נראה שיש כאן שיבוש מאוחר, ומקור סברה זו הוא בדברי ר"י, שכן להלן נראה שר"ת עצמו הסביר בספר הישר אחרת. באמת, המעיין בתוספות הר"י שירליאון, שהוא המקור לדברי התוספות שלנו (כפי שטען א"א אורבך, "בעלי התוספות" כרך ב' (ירושלים תשט"ו) עמודים 469-470) יזכר שכל מה שהובא מדברי ר"ת הוא זה שמברכים שתי ברכות. אורבך (שם, כרך א, עמוד 326) כותב גם שישנן הבאות סתמיות רבות בדברי הר"י שירליאון שהם מדברי ר"י, ואם כך יש מקום גדול להניח שזה גם המקרה כאן. גם בתוספות רא"ש ניתן לראות שכל מה שהובא מר"ת הוא שיש לברך שתי ברכות, ולא עצם ההסבר. ההגהות מיימוניות (ד, ה) מצטט מהתוספות בברכות תחת הכותרת "פסק ר"י", ובמדרכי (תתקסט) הדברים מובאים בשם ר' אלחנן, בנו של ר"י. אם כן, מסתבר שכותב הדברים הוא ר"י בעצמו, או אולי בנו רבנו אלחנן, אבל בכל מקרה לא ר"ת.

על אף זאת, לא מצאנו שר"ת פירש אחרת מהתוספות לפנינו את הדין של "וראו", או אחרת מהרא"ש את הדין של חציצה, כך שיש להניח שהוא מסכים להם. להלן נדון בשיטת ר"ת בנקודה זו.

יש לשים לב לנימוקיו של ר"י לכך שתפילין של ראש הן "עיקר" המצווה – בגלל שיש בתפילין ד' בתים ושי"ן על גבי הבית. ניחא שי"ן, אפשר להבין שיש כאן עוד אות מהשם, ועל כן יש קדושה יתירה בתפילין. אבל מה עניין ד' הבתים? נראה מוכרח שהדבר נובע מכך שבתפילין אלו יש עניין של "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך", שהרי ההבדל הוא רק כלפי חוץ – תפילין של ראש שנכתבו על קלף אחד כשרות (מנחות לד, ב).

בהסבר הדבר נראה, שמכיוון שהתפילין נועדו להיראות, יש צורך שיראו שיש כאן פרשיות – שיראו שיש כאן "שם ה'", ולכן עצם זה שיש ד' פרשיות מחולקות מראה את זה. אדם שרואה את זה ייזכר בכך שיש כאן פרשיות שונות (ואולי אף ייזכר בתוכן הפרשיות) וזה שם ה' שנקרא עליו. בתפילין של יד, יש "קופסא שחורה", שאינה מעוררת את האדם לחשוב על תוכנה. כאשר ישנן ארבע פרשיות, מתעורר האדם להתבונן ולחשוב על תוכן כל פרשיה ופרשיה, וממילא ב"שם ה'" שנקרא על האדם.

מדברי התוספות (שם) והרא"ש (הלכות קטנות תפילין יד) עולה שהברכה של יד חלה על של ראש, ולכן על המניח תפילין של ראש בלבד לברך שתי ברכות. אם דברינו צודקים, ברכת "על מצוות תפילין" היא ברכה על "כי שם ה' נקרא עליך" – ברכה על פרסום שם ה' שעל האדם לעמים. לפי זה מסתבר שברכת "להניח תפילין" היא הצד השני של המטבע – ברכה על התפילין שנועדו לאדם. הדברים מתחברים היטב לדברים שראינו לעיל לגבי כיסוי. ראינו כי לשיטת הרא"ש, יש דין של חציצה בשני חלקי התפילין. אבל, הדין של "וראו כל עמי הארץ" נאמר רק בתפילין של ראש ולא בשל יד, שהן נועדו להיות מכוסות. לאור הברכות, נראה שהסיבה שיש צורך שלא תהיה חציצה בין האדם לתפילין היא בדיוק זאת – כי התפילין נועדו לאדם. מלבד זאת, יש דין בתפילין שבראש, שבהן נאמר "כי שם ה' נקרא עליך".

כמה מאחרוני זמנינו⁵ הסבירו בצורה דומה את שיטת רבנו תם בסדר פרשיות התפילין. כידוע, לשיטת רבנו תם יש דין של "הוויות באמצע" – הסדר הוא 'קדש', 'והיה כי יביאך', 'והיה אם שמוע' ו'שמע'. סדר זה של הפרשיות אינו מובן דיו – שיטת רש"י, לפיה סדר הפרשיות הוא לפי סדר כתיבתן בתורה מובנת. אך לשיטת רבנו תם מה מהות הסדר המוזכר? יש מקום להבין, שיש כאן בדיוק את אותה המשמעות שעמדנו עליה, לפיה יש שתי משמעויות בתפילין של ראש – לאדם עצמו וכלפי חוץ. לכן, סדר הקריאה גם הוא מתחלק – חציו בסדר הקריאה למניח התפילין, וחציו לעומד מבחוץ.⁶

5. שלושה נביאים התנבאו בכך בסגנון אחר: הגר"ד (שיעורי הגר"ד תפילין סימן א), הרב שמואל טל (טל חיים ציצית ותפילין סימן יג, עמוד תקכ-תקנג) והרב יצחק שילת (בשיעור הכללי בישיבת מעלה אדומים מיום כ"ד בסיון תשפ"ג, בקישור: ybm.org.il/lesson?lesson=9716&format=H).
6. עיין עוד באחרונים הנ"ל, שהרחיבו כל אחד בדרכו למה נבחרו דווקא הפרשיות האלו ובעוד נידונים נוספים.

הסבר זה בתפילין שבראש, מתחבר להסבר הר"י קרא (שמות יג, טז) בפירוש המילה "טוטפת", המבטאת את התפילין שברא"ש. ביאר הר"י קרא לשון זאת כ"לשון הבטה וראייה" - שהתפילין נראות. הרי שהתפילין של ראש בלבד נועדו להיראות, ועל כן רק בהם נאמרה הלשון "טוטפות". דברים אלו יכולים להתאים גם לדברי הרמב"ן (שם), שהסביר שהלשון היא לשון של "להטיף", לדבר – כלומר, התפילין נועדו להגיד לאחרים ששם ה' נקרא על האדם⁷. במשמעות של התפילין לאדם עצמו נתעסק לקמן בעז"ה.

ב.2. שיטת רש"י והרמב"ם

ב.2.א. כיסוי התפילין

ראינו לעיל את שיטת הרא"ש בביאור דין חציצה בתפילין, לפיה האיסור נלמד מדרשה עצמאית של "לאות על ידכה". מדברי רש"י עולה שלא כשיטה זו. בשני המקומות שהזכרנו (הן במשנה במגילה והן בסוגיה בערכין), כתב רש"י שטעם הדין הוא בגלל "לך לאות ולא לאחרים לאות" – הדרשה אותה ראינו לעיל לצורך בכיסוי התפילין. לכאורה, פירוש הדברים הוא שיש להמנע משימת התפילין על גבי הבגד מכיוון שכאשר התפילין מונחות על הבגד הן מגולות⁸. על נימוק זה, יש להקשות שתי קושיות. קושיה אחת הקשה הטורי אבן (מגילה כד, ב ד"ה ציפן): הדין של הנחה על הבגד מעכב גם בדיעבד – כך עולה מהסוגיה בערכין, שהכהנים לא יכלו לשים את התפילין על הבגד, והטורי אבן הוכיח זאת גם מההקבלה ל"ציפן זהב". יש להקשות אם כן, שהרי למדנו שהדין של "והיה לך לאות" מסביר רק את המיקום של התפילין, ואין צורך שהתפילין יהיו מכוסות. אולם, על פי הדברים שביארנו לעיל, נראה שאפשר לתרץ קושיה זו. לעיל הסברנו שטעם הדין – "לך לאות ולא לאחרים לאות" – עוד נשאר, עדיין התפילין צריכות להיות במקום מוצנע (ולפי התרומה אף לכתחילה צריך לכסות את התפילין), גם אם לא צריך בדווקא לכסות אותן. לפי זה אפשר להבין שכאשר האדם שם על בגד, הוא עושה בדווקא נגד הרעיון הנ"ל – הוא שם את התפילין במקום גלוי. אמנם נכון שהמיקום על היד נשאר באותו מקום, אבל כאשר לאדם יש בגד והוא שם מעליו, הוא למעשה מגלה את התפילין, ודין זה גם מעכב. אין צורך דווקא לכסות את התפילין, אבל יש צורך שלא לפעול כנגד רעיון זה – לא לגלות את התפילין במיוחד.

7. יש לציין לדברי התוספות (לד, ב ד"ה לטוטפות), לפיו פירוש המילה תפילין הוא "לשון ויכוח [...]" על שם עדות והוכחה שהשם נקרא עליו ויראים ממנו כגון דאמרינן לקמן (לה, ב) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך וגו' אלו תפילין שבראש". לכאורה לשון זאת נאמרה רק על תפילין שבראש. נראה שצריך לומר לשיטת התוספות שהתפילין נקראו כך על שם העיקר – תפילין שבראש, שבהן יש עניין של "וראו".

8. כשיטה זו כתבו גם התוספות בערכין (ג, ב ד"ה שלא), ואיני יודע איך ליישב את הדברים עם שאר דברי התוספות שראינו, ובפרט התוספות במנחות שנקטו שהדין של "וראו" נאמר על תפילין שבראש בגלל היותן מגולות.

קושי שני שיש להקשות על שיטה זו הוא שכפי שראינו לעיל, הגמרא בערכין אומרת את הדין הנ"ל גם ביחס לתפילין של ראש. אם כך, עולה שיש צורך לכסות גם את התפילין של ראש, בניגוד לדברי הגמרא שנאמר עליהם "כי שם ה' נקרא עליך", ועל כן צריך שהן יראו! אולם, בדברי רש"י לשיטתו הדברים מובנים. את הדרשה של "כי שם ה' נקרא עליך", רש"י הסביר אחרת מהתוספות. לשיטתו, שם ה' נקרא על האדם לא בתפילין עצמן, אלא ברוב האותיות של שם שנמצאות שם – שי"ן שבתפילין ודל"ת שבקשר. יש לציין בהקשר זה את הגמרא בחולין (פט, א), שאומרת שמה ששם ה' נקרא זה ברצועות – ייתכן בהחלט שזה הקשר. לפי זה, אפשר להבין שאמנם התפילין של יד נועדו להיות לאדם, אבל הקשר נועד להיות לאחרים. התפילין נועדו רק לאדם – דלא כשיטת התוספות דלעיל – אבל שם ה' שנקרא עליך, הוא באותיות שבתפילין.

אפשרות אחרת היא להסביר, שאין צורך לראות בדווקא את התפילין. כל עמי הארץ יראו ששם ה' נקרא עליך, מכוח התוצאה של היות התפילין על האדם – התפילין נועדו לאדם, עמי הארץ יראו את התפילין ויגידו ששם ה' נקרא על האדם, גם אם לא יראו את התפילין עצמן.⁹

שיטה זו, שהתפילין לא נועדו להיות מגולות לאחרים, משתמעת גם מדברי הרמב"ם (כפי שהראה התשב"ץ א, ל). הרמב"ם (ד, כג) עסק בדין של אדם ששם משוי על ראשו, ואמר ש"צונף הוא מצנפתו על תפיליו"¹⁰ – משמע על תפיליו ממש, ואם כך יוצא שהתפילין מכוסות.¹¹

נראה שהרמב"ם נקט כך לשיטתו בטעמה של מצוות התפילין. בסוף הלכות מזוזה (ו, יג) כתב הרמב"ם: "אמרו חכמים הראשונים כל מי שיש לו תפילין בראשו ובורעו וציצית

9. התשב"ץ (א, ל) התייחס לקושיה זו ביחס לדברי הרמב"ם דלהלן, אך ענה שני תירוצים דחוקים לענ"ד. בתירוץ ראשון אמר – "במקום וראו כל עמי הארץ". כלומר, גם כאן זה נועד רק להורות על המיקום, ולא להגיד דבר על השאלה האם התפילין צריכות להיות מגולות. לפי המבואר לעיל הדברים יהיו קשים – לדברינו שהרעיון של הדין "והיה לך לאות" נשאר, ועל כן יש עניין לכסות את התפילין. אם הפסוק מוסב גם על תפילין של ראש, יש סתירה בין הרעיון המתבטא בפסוק "והיה לך לאות" לבין "וראו כל עמי הארץ". אפשרות שניה אמר התשב"ץ, ש"וראו" זה כמו "ושמעו", כמו שמצאנו ב"וכל העם רואים את הקולות", ואם כך אין צורך דווקא לראות את התפילין.

10. מקור הרמב"ם לדין זה לא ברור דיו. הגר"ח קנייבסקי (קרית מלך שם) ציין לדין שראינו, ששיער יצא בין ציץ למצנפת – משמע שאין בעיה עקרונית להניח תפילין במקום השיער. יש יתרון בפירוש זה, שכן הרמב"ם השתמש במילה "מצנפת". הקושי בכך הוא שאם כך לא ברור מה מקורו של הרמב"ם שאפשר לשים את המצנפת גם על התפילין עצמן. ייתכן שהרמב"ם לא ראה סיבה לחלק בכך, כי נקט כאמור, שהתפילין נועדו לאדם עצמו.

11. בשיטת השימוש רבה בדין זה, האם יש עניין לכתחילה לכסות גם את של יד וגם את של ראש או שמא רק את של ראש, יש סתירה במובאות בראשונים. עיין על כך בבית יוסף (סוף סימן כז).

בבגדו ומזוזה בפתחו מוחזק הוא שלא יחטא שהרי יש לו מזכירין רבים". הרי שהתפילין מזכירות לאדם, שלא יבוא לחטוא. אם כך, התפילין נועדו לאדם עצמו, ולכן אין בהן עניין לאחרים. לדברינו לעיל, זה "כי שם ה' נקרא עליך" – עמי הארץ יראו שיש כאן עם קדוש, שלא חוטא – בזכות מצוות התפילין. כך היא משמעות הפסוק הקודם לפסוק של "כי שם": "יקימך ה' לו לעם קדוש כאשר נשבע לך כי תשמר את מצות ה' - להיך והלכת בדרכיו" להלן נעמיק יותר בטעמי הדין של תפילין, ונראה מקום נוסף בו הרמב"ם צועד לשיטתו.

ב.3. שיטת הרשב"א

הרשב"א עסק במספר מקומות¹² בדין של חציצה בתפילין. בדבריו, טען הרשב"א שעקרונית אין כל בעיה בחציצה בתפילין, אלא שבתפילין של יד יש דין של "לך לאות". על תפילין שבראש נאמר "כי שם ה' נקרא עליך" (הוא נוקט כשיטת התוספות שהדרשה מוסבת על התפילין עצמן ולא על הקשר), ולכן אין כל בעיה לשים אותן על דבר אחר, בניגוד לתפילין של יד.

הקושי הגדול איתו נאלץ הרשב"א להתמודד הוא דברי הגמרא בערכין, שם נאמר שרק בגלל ש"שערו היה נראה בין ציץ למצנפת" אפשר להניח תפילין, משמע שיש בעיה עקרונית של חציצה שם. במקום אחד (שו"ת הרשב"א ג, רפב) הרשב"א ניסח שכן יש דין של הפסק, אבל לא של חציצה – בגלל ש"מצווה מפסקת בפני עצמה". נראה שפירוש הדבר הוא שלא צריך שהתפילין יהיו על האדם ממש, אבל כן צריך שיהיו מונחות עליו – לכך צריך שלא יהיה הפסק¹³. אפשרות שניה שהציע הרשב"א (מגילה כד, ב) היא שיש איסור לשים כלי של מצווה על המצנפת. לפי שיטה זו יש להסביר למה הדברים לא נאמרו גם בתפילין של יד, שם האיסור לשים על הכותנת הוא רק מכוח "לך לאות", ולא בגלל הדין של בגדי הכהונה, וצ"ע.

לפי שיטה זו, אין מכאן מקור לדברים שראינו בשיטת התוספות והרא"ש, שיש דין בתפילין שנועד לאדם עצמו. אמנם, אין הכרח שהרשב"א יחלוק על כך – שכן אפשר שלא צריך מגע ישיר כדי שהתפילין יהיו מיועדות לאדם¹⁴.

12. מגילה כד, ב; שו"ת הרשב"א ג, רפב; שם ה, יב; שו"ת הרשב"א החדשות ב ועוד.

13. בצורה דומה הסביר התפארת ישראל (מקוואות ח, יב) בהסברו השני, למה לא אומרים ביחס לטבילה את הדין של "מין במינו". לדבריו, מין במינו לא מועיל במקום שצריך נגיעה ממש. נראה שפירוש הדבר הוא שיש מקרים שצריך שיהיה קשר ישיר בין האדם לחפץ, גם אם לא צריך מגע – כאשר האדם נוטל לולב, הוא צריך ליטול אותו לבדו בעצמו, ולכן מועיל מין במינו. זאת לעומת טבילה במקווה, שם צריך שיהיה מגע של האדם במים. נראה שכן יש להסביר גם כאן – "כי שם ה' נקרא עליך", צריך שהתפילין יהיו על האדם עצמו, אבל אין צריך מגע כמו שהצריך הרא"ש, כי לשיטתו זה לא נועד לאדם עצמו.

14. אמנם, ביחס לברכות התפילין הרשב"א (שו"ת הרשב"א א, תתעד) נקט כשיטת התוספות, שיש לברך שתי ברכות, אבל לדין זה מצאנו הסברים נוספים שהם לא הסבר התוספות בברכות, שלא מן הנמנע

ב.4. סיכום

עד כה, ראינו כי לשיטת התוספות והרא"ש, לתפילין משמעות כפולה – לאדם עצמו, דבר המתבטא גם בתפילין של יד וגם בשל ראש, ודין של "וראו", דבר שקיים רק בתפילין של ראש. מהצד השני, לשיטת רש"י והרמב"ם, התפילין נועדו לאדם עצמו בלבד. ברשב"א נראית שיטת ביניים (אם כי לא מוכרחת בשיטתו), לפיה תפילין של ראש נועדו רק ל"וראו", ותפילין של יד נועדו לאדם עצמו.

ג. מטרת היות התפילין על האדם

ראינו לעיל את שיטת הרמב"ם, לפיה מטרת היות התפילין על האדם היא רק כדי להציל את האדם מעבירות. שאר הראשונים טענו שיש בתפילין של ראש דין של "כי שם ה' נקרא עליך", אבל הם מודים שיש בתפילין מצווה לאדם עצמו – לפי התוספות והרא"ש בתפילין של יד ושל ראש, ולפי הרשב"א בתפילין של יד בלבד. כדי להעמיק בדין של היות התפילין על האדם, יש לדון ביחס להיסח הדעת מהתפילין.

בגמרא נאמר:

חייב אדם למשמש בתפילין בכל שעה, קל וחומר מציץ: ומה ציץ שאין בו אלא אזכרה אחת, אמרה תורה: והיה על מצחו תמיד - שלא תסיח דעתו ממנו, תפילין שיש בהן אזכרות הרבה על אחת כמה וכמה.

(מנחות לו, ב)

הראשונים (רבנו יונה ברכות יד, א; רא"ש הלכות קטנות תפילין כא; ועוד) התקשו לפי דבר זה, למה שינה נאסרה רק מהטעם של שמא יפיח בהם, ולא בגלל היסח הדעת. הנצי"ב (משיב דבר א, ו) הצייע, שאין איסור בעצם הסחת הדעת, אלא שבזמן שהאדם ישן הוא אינו מקיים את המצווה. כדי לקיים את מצוות התפילין צריך לחשוב עליה, אבל אין הכוונה שיש איסור להסיח את הדעת, ועל כן אין מניעה (מצד 'היסח הדעת') לישון עם התפילין.

נראה שאפשר להוכיח שכך היא שיטת התוספות. התוספות (סוכה מו, א ד"ה דכל) עסקו בדברי רבנן דבי רב אשי, ש"כל אימת דמשמשי בהו מברכי". שאלו התוספות איזו ברכה עליו לברך – הרי התפילין כבר מונחות על האדם, ואם כך אין לו לברך על הנחתן¹⁵. תירצו

שהרשב"א נקט כאחד מהם – עיין בבעל המאור (ראש השנה יב, ב; בדומה בריטב"א ר"ה לד, א ועוד), ראב"ן (שו"ת הראב"ן לה) ומהר"ח או"ז (לא), ואכמ"ל. עיין עוד לקמן (פרק ד.2). שטענו ששיטת ר"ת היא שיטה אחרת משיטת התוספות בברכות, שהיא שיטת ר"י.

15. בגוף דברי התוספות יש לעיין עוד מה טעמם. ניתן היה לבאר דבריהם, על דרך הברכי יוסף (יט), שלא ניתן לברך ברכת המצווה ללא עשיית מעשה התעסקות בה. אולם, מדברי התוספות במקום אחר (סוכה לט, א ד"ה עובר בסופו) עולה לא כך. ביחס לציצית, אומרים התוספות שניתן לברך כל עוד האדם עטוף בציצית, שכן "המצוה מושכת כל זמן שהוא מעוטף ועומד". לכן, נראה שיש להסביר את דברי התוספות, שלא ניתן לברך את ברכת "להניח" ספציפית ללא מעשה – ברכה זו היא ברכה על העשייה,

התוספות, שיש לברך ברכת "לשמור חוקיו" – ברכה שבני מערבא בירכו בסילוק התפילין. נראה שיש להסביר את דברי התוספות האלו בעקבות דברי הנצי"ב. כאשר האדם מסיח את דעתו, הוא כבר סיים למעשה את ההנחה הקודמת, כי היה זמן באמצע שלא קיים את מצוות התפילין. לכן, עליו לברך "ברכה אחרונה" – ברכת "לשמור חוקיו", למרות שאין לו ברכה על ההנחה, שכן הן מונחות ועומדות. כשיטה זו נראה גם מדברי רבינו שמחה (שיטה מקובצת לו, ב אות ה), שנקט שהאדם בתפילתו לא מקיים את מצוות התפילין, שכן הוא אינו עוסק בהם במחשבתו (והוא פטור מכך מדין "עוסק במצווה")¹⁶.

לפי פירוש זה, משמעות היות האדם עם התפילין היא מחשבה על הדברים הכתובים בתפילין, שהאדם יזכור את הדברים בכל עת. הדברים מתחברים לכך שיש חובה של קשירה בתפילין – החובה היא "קשרם על לוח לבך", שיזכור תמיד, לכן צריך לזכור זאת ולהרהר בתפילין כל הזמן¹⁷.

נסה לעמוד על שיטת הרמב"ם בנושא. נראה ששיטות רבות שנאמרו בראשונים ובאחרונים לא יעלו ארוכה לשיטתו. נסקור כמה שיטות מרכזיות ואת יחס הרמב"ם אליהם:

א. רבנו יונה (יד, א) והרא"ש (הלכות קטנות תפילין כא) נקטו שהאיסור הוא רק כאשר האדם נמצא בקלות ראש עם התפילין. כלומר, ישנה בעיה של ביזוי התפילין כאשר האדם נמצא בהן בקלות ראש. בצורה דומה אבל מעט שונה, הריטב"א (סוכה מו, א) נקט גם כן שזה מטעם ביזוי, נקט שהבעיה היא בעיסוק בדברי חול בתפילין, לא דווקא קלות ראש. כפי שציין השאגת אריה (לט), הסבר זה לא יכול להתאים לשיטת הרמב"ם, שכן לשיטתו מצטער פטור מתפילין משום שלא יכול לכוון את דעתו – אדם זה הרי לא נמצא בקלות ראש.

ב. האור זרוע (תקפה) נקט שזה גם הטעם של שינה. ברמב"ם (ד, טו) מפורש לא כך.

ג. שיטת הנצי"ב, לפיה אין איסור בהיסח הדעת אלא אי קיום המצווה בזמן זה. גם פירוש זה לא ייתכן בדברי הרמב"ם, ששפתיו ברור מיללו (ד, יג): "המניח תפילין אסור לו להסיח דעתו מהן".

ואותה אין לברך כאשר התפילין מונחות ועומדות. אולם, יש לעיין למה לא יברך במקרה של "על מצוות תפילין", שהיא ברכה על המשכות היות התפילין על האדם, גם ללא המעשה, כמו שנראה להלן. נראה שצריך לומר, שכאשר אין ברכת "להניח תפילין", לא ניתן לברך גם ברכת "על מצוות תפילין".
16. לא מן הנמנע שסודה של דרישה גבוהה זו למצוות התפילין היא בירושלמי. ניתן לראות בירושלמי (ברכות ב, ג) שהדרישה של גוף נקי היא דרישה גבוהה, עד כדי כך שר' ינאי הניח תפילין רק אחרי מחלה, אז היה גופו מתמרק במחלתו. להרחבה בשיטה זו עיין במילואים לתורה שלמה בא אותיות מא-מב.

17. עיין ברשב"ם (שמות יג, ט) שהסביר בפשט הפסוקים דבר דומה, רק ללא ההנחה בפועל: "לפי עומק פשוטו יהיה לך לזכרון תמיד כאילו כתוב על ירך. כעין שימני כחותם על לבך".

אם כן, כיצד יש להסביר את שיטת הרמב"ם? נראה שיש להסביר את הדברים לאור דברי ספר החינוך (תנא). החינוך העתיק את הטעם של הרמב"ם למצוות תפילין, שהתפילין מצילות את האדם מלחטוא, ואמר שלכן צריך שלא יסיח את דעתו מהן. נראה שפירוש הדבר, שהאדם לא צריך מחשבה אקטיבית כל הזמן על התפילין, אלא שתהיה לו מודעות שיש תפילין עליו, דבר שימנע אותו מלחטוא. בשינה אמנם אין מודעות, אבל אין חשש בזה – האדם ישן, אין לו דבר שהוא צריך להיזהר ממנו.

טעם נוסף בראשונים לדין של היסח הדעת עולה מדברי האור זרוע. האור זרוע (תקפה) שאל, איך אפשר להתפלל ולקרוא קריאת שמע בתפילין, הרי האדם מסיח את דעתו מהן בזמן זה¹⁸. אמר האור זרוע, שהטעם של התפילין זה יראת ה', ולכן כאשר האדם עוסק בקריאת שמע "כל שכן דאיכא יראת השם". לשיטתו, היות התפילין על האדם נועדו לתת לו יראת שמיים וכובד ראש (הסבר זה למעשה לא רחוק משיטת הרמב"ם שראינו לעיל).

מצאנו אם כן שלוש שיטות בראשונים למטרת היות התפילין על האדם, ביחס לאדם עצמו: להצלה מן העבירות (רמב"ם), לזכרון ה' והפרשיות הכתובות בו (תוספות), לקבלת יראת שמיים על האדם (אור זרוע).

ד. חובת הקשירה

ד.1. פתיחה

במסגרת הדיון על תפקידן של התפילין כלפי האדם עצמו, יש לרונן האם יש חובה בקשירה עצמה, או רק בהיות התפילין על האדם. נראה שאין ספק בכך שיש חובה בהיות התפילין על האדם ולא רק בקשירה עצמה – הרי נהגו בעבר להניח את התפילין לאורך כל שעות היום¹⁹, משמע שיש מצווה בהיות התפילין על האדם לאורך זמן, ולא רק מצווה בעצם ההנחה. שאלתנו היא האם יש חובה נוספת בקשירה עצמה, כמעשה של היקשרות האדם לתפילין, והאם יש הבדל בכך בין תפילין של יד לבין תפילין של ראש.

18. לפי שיטת התוספות (והנצי"ב) דלעיל, אפשר שבאמת בזמן זה הוא לא מקיים את מצוות התפילין, אבל אין לנו מניעה בכך – חובת היות התפילין על האדם בזמן קריאת שמע היא חובה כי אחרת האדם מעיד עדות שקר. כאשר האדם מניח תפילין, גם אם לא מקיים כרגע את מטרתם ולא מקיים בזה מצוות תפילין ברגע זה, אי אפשר להגיד שהוא לא מעיד עדות שקר.

19. עיין בטל חיים ציצית ותפילין (סימן ט) שהאריך להוכיח זאת, על אף שיש מקום לדון בדבריו, לא נוכל לעשות זאת במסגרת זאת. בנוסף יש מקום לדון האם יש מצווה שמתחדשת כל יום, או שמא המצווה היא מצווה מתמשכת לאורך כל הזמן, ואכמ"ל.

ד.2. שיטת רבנו תם בברכות התפילין

ראינו לעיל את דברי התוספות שיש לברך ברכה נוספת על תפילין של ראש, כיוון שיש בהם דין של "וראו כל עמי הארץ". אולם, נראה שרבנו תם עצמו לא הסביר כך את ברכות התפילין.

רבנו תם (ספר הישר שמ) עסק בשאלה באילו ברכות אנחנו מברכים "ל" (כמו: "לישב בסוכה", או "להניח תפילין"), ובאילו ברכות אנחנו מברכים "על" (כמו: "על נטילת ידיים", או "על מצוות תפילין"). נציין כי ר"י (תוספות פסחים ז, ב) "לא מצא טעם לכל הברכות" – מה הכלל שלפיו קובעים מה הוא נוסח הברכה. אבל, רבנו תם כן הציע מערכת כללים לכך.

רבנו תם חידש, שעל מצווה שהיא גמר המלאכה – ולא התחלה של תהליך – מברכים "על". לכן, מברכים למשל "על השחיטה" – זה מעשה אחד שנגמר. לעומת זאת, מצווה ש"כל שעה חייב להתעסק בה", כדוגמת סוכה – הוא לא מסיים במעשה אחד, מברכים ב"ל". בין הדוגמאות לכך, מונה רבנו תם את מצוות תפילין – הרי שהבין את מצוות תפילין כמצווה שמתמשכת, שאינה נגמרת בהנחה בלבד.

מסיים רבנו תם את הסברו וכותב: "והא דאמרי' במנחות סח בין תפלה לתפלה מברך שתיים של ראש על מצוות תפילין משום הכי מברך על". נראה שלדברי הסברו אמור לענות על הפער בברכות בין תפילין של יד לתפילין של ראש. אם כך, נראה שפירוש הדברים הוא שיש בתפילין שני חלקים – הקשירה, שהיא מעשה שנגמר במעשה אחד, ויש הנחה מתמשכת. על הקשירה מברכים "על", בעוד על ההנחה מברכים "ל"²⁰. נראה אם כן ששתי הברכות – גם של יד וגם של ראש, מוסבות על שני החלקים שבמצווה – הקשירה והשהייה²¹. עולה מכאן דבר חידוש, מלבד ההסבר ביחס לברכות עצמן, לפיו יש בשתי התפילין הן חובת קשירה והן חובת היות התפילין על האדם²².

20. יש מקום לדחות לימוד זה בדברי ר"ת, ולפרש כפי המובא בספר הפרדס (שער המעשה ד"ה תמה אני) בשם ר"ת: "משום דתפילין של יד הוי התחלת המצוה, ומשום הכי מברך להניח, אבל בשל ראש מברך בעל לפי שהיא גמר המצוה". אולם, נראה לענ"ד שפירוש זה קשה להולמו בגרסת ספר הישר שלפנינו. כמו כן, נראה שהראשונים דלהלן שנקטו שיש לברך שתי ברכות בהנחת תפילין של יד בלבד בהכרח יסברו כהסברנו.

21. לפי הסבר זה יוצא, שברכת "להניח" דווקא היא על ההנחה המתמשכת, בעוד "על" היא על מעשה ההנחה (בניגוד לדברי ר' יצחק הלוי, אחי הט"ז (מובא בט"ז כה, ו)). אם כך, למה לא מברכים את שתי הברכות בהתחלה? נראה שיש לאמץ את דברי הרא"ש (פסחים א, י), שלא רצו לברך שתי ברכות יחד.

22. לכאורה אם יש חובה לקשור בעצמך, האדם צריך לעשות זאת בעצמו, ולא יכול אדם אחר לעשות זאת עבורו. אבל, אפשר שהחובה היא לא דווקא לקשור, אלא חובה להיקשר, כך שיהיה אפשר שאדם אחר יעשה זאת עבורו. לדיון בראשונים בכך עיין בהגהות מיימוניות (ציצית א, ט), מהר"ח או"ז (יא) ובפרדס (שער המעשה). לסיכום שיטות הפוסקים בנושא עיין אצל הרב גד מכתה, "קשירת התפילין והנחתם לחולה סיעודי", אסיא קטו-קטז (מרחשוון תש"פ) עמודים 41-49.

הנפקא מינא בין שיטת ר"י, שברכת תפילין של יד חלה גם על תפילין של רא"ש, לבין שיטת ר"ת הנ"ל, תהיה במקרה בו אדם מניח רק תפילין של יד. לפי שיטת התוספות (ברכות ס, ב ד"ה אשר) והרא"ש (תפילין סימן יד), אם מניח תפילה של ראש לבדה מברך שתי ברכות, אבל אם מניח תפילה של יד מברך ברכה אחת. לעומת זאת, לפי הסברנו ברבנו תם, אפילו אם יניח תפילין של יד לבד יברך שתי ברכות, וכך אכן כתבו הסמ"ק (קנג), הסמ"ג (כב) והתרומה (רו).

נראה ששיטה זו ממשיכה היטב את דברי התוספות דלעיל (סוכה מו, א ד"ה דכל). ראינו לעיל כי לשיטת התוספות, יסודה של מצוות התפילין הוא בזכירתן בכל עת. בהמשך לכך, יש מצווה של קשירה – המצווה היא "קשרם על לוח לבך", פעולה סמלית המבטאת את הקשר בל ינתק מהתפילין, שבא לידי ביטוי לא רק במחשבה עליהן, אלא בהיקשרות אליהן.

ד. 3. עשיית קשר של תפילין

נחלקו הראשונים בשאלה האם צריך לקשור את קשר התפילין בכל יום – רבנו אליהו נקט שיש לקשור בכל יום, בעוד רבנו תם (ספר הישר שלה; תוספות מנחות לה, ב ד"ה משעת ועוד) חלק על כך. נראה שלשיטת רבנו אליהו, קשירת קשר התפילין היא למעשה יצירה של הקשירה בין האדם לבין התפילין – קשר התפילין הוא זה שמכיל את הלולאה, בעזרתה מהדקים את התפילין על היד, ולשיטת רבנו אליהו יש להכין את כל הקשירה. לשיטתו יש משמעות בעצם הקשירה.

רבנו תם שחלק עליו, יכול לחלוק עקרונית או נקודתית. אפשר שהוא חולק עקרונית, וסובר שאין שום חובה בקשירה עצמה. אפשרות אחרת היא שהוא לא חולק עקרונית, אלא סובר שההידוק הוא הקשירה²³. מדברי רבנו תם שראינו לעיל, לפיהם יש ברכה על עצם ההנחה, נראה שיש מצווה בקשירה עצמה, כלומר שההידוק הוא הקשירה. ייתכן שר"י, שהסביר אחרת את ברכות התפילין (כפי שנחבאר לעיל), חולק על כך.

הר"ש²⁴ הציע אפשרות ביניים, לפיה יש חובה לעשות את קשר התפילין רק בתפילין של יד ולא בתפילין של ראש. דברים אלו מעוגנים בלשון הפסוק: "וקשרתם לאות על ירך והיו לטטפת בין עיניך" (דברים ו, ח). ביד נאמרה קשירה, אך לא בראש. הר"ש חזר בו למעשה מכוח משנה במקוואות, אך בכל זאת יש לברר – האם הוא סובר גם למסקנה שיש חילוק בין יד לראש, אלא שחזר בו וסבר שביד יש מצוות הידוק, דבר שלא קיים בראש? קשה

23. בתוספות מובא שר"ת הסביר את לשון הפסוק של "וקשרתם" שהכוונה היא הידוק, שאלתנו היא האם ההידוק הוא חלק מהמצווה, או שהוא רק פירוש לפסוק.

24. לפנינו בתוספות הדברים מובאים בסתם, אבל הרא"ש הביא זאת בשם הר"ש.

להוכיח מדברי הר"ש עצמו. אולם, נראה שאפשר להוכיח שיטה זו מהמרדכי. כאשר המרדכי דן בברכות התפילין, הוא מביא ראייה לשיטת רש"י, שיש לברך ברכה אחת:

ועוד משמע כפירוש רש"י ז"ל דבשל יד כתוב וקשרתם והווי עיקר מצותן ושייך בהו עובר לעשייתן אבל בשל ראש לא כתיב קשירה כלל ומשמע דהווי הכל בכלל הנחה.

(מרדכי תתקסט)

נראה שפירוש הדברים, שבתפילין של יד יש חובת קשירה – זה חלק מהמצווה, ולכן שייך כאן לברך לפני. לעומת זאת, בראש אין חובת קשירה אלא חובת היות התפילין על הראש, ולכן זה נכלל בלשון של "להניח תפילין" שמברכים על היד. כלומר, בתפילין של יד המצווה היא לקשור את עצמך לתפילין ובכך להיות מחובר לתפילין. כאשר האדם מברך, הוא מברך על ההנחה, שזה כולל את הקשירה ואת המשך הפעולה הזאת, את היות התפילין עליו. ממילא, גם תפילין של ראש נכללים בזה, ולא צריך לברך ברכה נוספת.

עוד יש להעיר, שלפי ההסבר לעיל בשיטת הרשב"א (פרק ב.ג.), עולה שרק תפילין של ראש נועדו לאדם, ואם כך ברור שאם יש חובה של קשירה, היא תהיה רק בשל יד ולא בשל ראש²⁵.

עולה אם כן שלשיטת רבנו תם, יש חובה בקשירת התפילין הן בתפילין של יד והן בתפילין של ראש. לשיטת הר"ש קודם שחזר בו, הדין נכון רק בתפילין של יד ולא בשל ראש, וכך נראה מהמרדכי וייתכן שגם מהרשב"א. ייתכן שר"י חולק עקרונית, ולשיטתו אין בכלל חובה כזאת.

ה. סיכום

לשיטת רש"י והרמב"ם, התפילין נועדו לאדם עצמו בלבד. התוספות והרא"ש הסכימו למעשה עם דבריהם, אבל הוסיפו קומה נוספת, לפיה יש דין בתפילין של ראש של היכר לאחרים – "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך". האדם העטור בתפילין מבטא אדם שיראת שמיים על פניו, ששם ה' שוכן עליו, ודבר זה בא לידי ביטוי בתפילין שבראש. הרשב"א הציג שיטת ביניים, לפיה רק תפילין של יד נועדו לאדם עצמו, בעוד תפילין של ראש נועדו רק ל"וראו כל עמי הארץ".

בהסבר הדין שהתפילין נועדו להיות לאדם עצמו, ראינו כמה הסברים. הרמב"ם נקט שהתפילין נועדו להציל את האדם מעבירות. אדם העטור בתפילין, מוחזק הוא שלא יחטא

---

25. באחרונים מצאנו עוד שקיבלו את ההו"א של הר"ש למסקנה – עיין בצפנת פענח (ד, ד), שיעורי הגרי"ד תפילין (סימן ה) ועוד.

בעודם עליו. מהתוספות נראה שדין זה נועד לזיכרון ה' ויציאת מצרים בכל עת - שלא ימוש זכרון זה מהאדם. לדברי האור זרוע, מטרתו לתת יראת שמייים באדם העטור בתפילין. מלבד זאת, חלק מהראשונים סוברים שיש מצווה בקשירה. רבנו תם נקט שגם בתפילין של יד וגם בתפילין של ראש יש דין בקשירה, שנראה שהמשמעות היא "קשרם על לבך", היקשרות בתפילין במטרה לחיבור עמוק לדברים הכתובים בו, כחלק מהמטרה של זיכרון הדברים שנמצאים בתפילין. בשיטת ר"ש נראה שסבר כך רק בתפילין של יד ולא בשל ראש, וכך נראה גם מהמרדכי ומהרשב"א. מנגד, ייתכן שר"י לא קיבל בכלל שיש יסוד כזה.